

Васил Гюзелев (София, България)

**РЕЛИГИОЗНА ТЪРПИМОСТ И НЕСЪВМЕСТИМОСТ В ОТНОШЕНИЯТА
МЕЖДУ ГЪРЦИ И БЪЛГАРИ, ПРАВОСЛАВНИ И КАТОЛИЦИ
В ИСТОРИЯТА НА БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ XIII – СРЕДАТА НА XV В.**

Историята на средновековна Европа е изпълнена с много събития, които илюстрират огромното значение и роля на християнската религия и църква в живота както на отделните народи и държави, така и, най-вече, в битието на обикновения човек. Тогава религиозно-вероизповедната принадлежност е била една от най-главните разграничителни характеристики между отделните общности – етнически, политически и културни. Често пъти именно тя е била в основата преди всичко на тяхното противопоставяне.

Настоящата студия е опит да се разгледат религиозната толерантност и враждебност вътре в православния свят (като отношения между българи и гърци и техните основни църковно-религиозни центрове Търново и Цариград) и като отношения между православни и католици в рамките на българската етносно-териториална общност и отчасти извън нея в определен хронологически отрязък. Тя се основава на установени в изворите примери и в никакъв случай не претендира, че изчерпва целия известен и неизвестен документален материал. Като приложение към нея са добавени (в превод на български) наблюденията върху католицизирането на православното население в Сърбия, Влахия и Видинското царство (през 1365–1369 г. по време на неговата унгарска окупация) на францисканския монах Бартоломео дела Верна, католически викарий на Босна в периода 1367–1407 г.

Българите и гърците са „братя по вяра“

През разглеждания период българо-византийската симбиоза в областта на църквата, религията и духовната култура се е намирала в твърде напреднал стадий на развитие. С основание се смята, че „византийско-българското ойкумене“ вече е формирало своя основен облик. С известни задръжки от страна на някои високообразовани византийски писатели и политически дейци и от двете страни словесно се регистрира религиозна близост и уважение. Тя може да бъде илюстрирана с редица примери във византийската епистография и книжнина.

В своето послание до архиепископа на Керкира Василий Педиадит от 1216 г. охридският архиепископ Димитър Хоматиян (1216–1234 г.) подчертава, че българите „не само не са на противно мнение с нас в догмите на вярата, но са напълно съгласни с нас и съблюдават в църковно отношение същите закони с нас“. Според него „цялото Свето писание, поведението и житията на светците са преведени на техния език от наши (т. е. гръцки) книги“. И в крайна сметка дефинира отношението си в едно почти афористично изречение: „Българите не са еретици, а православни.“¹

Един друг византийски висш духовник, никейският патриарх Герман II (1222–1240 г.), в послание до кардиналите на Римската църква от 1234 г. с особена гордост отбелязва, че множество са народите, които са верни на православието и между тях са онези от „великопобедното Българско царство“². Пряко потвърждение на изразеното от него становище е последвалият през 1235 г. акт на възобновяване на Българската патриаршия, извършен на събор с негово съгласие и със съгласието на останалите източни патриарси.

Привърженикът на уния на православните народи с Римската църква Димитър Кидон (1323–1398 г.), известен византийски писател и държавник, в своето прочуто „Слово за помощ от латинците“ (1366 г.) изтъква, че в църковно-религиозно отношение мизите и трибалите (т. е. българите и сърбите) са хора, подобни на нас (т. е. гърците)³.

По време на диалога, който през 1367 г. бившият византийски император Йоан Кантакузин (1295–1383 г.) води с латинския цариградски патриарх Павел, той твърдо застъпва гледището, че българите принадлежат към ромейското православно вероизповедание и са братя по вяра с гърците⁴. За подчертаване е фактът, че силният православен консерватизъм на българското духовенство не е останал незабелязан от един такъв вещ богослов, какъвто е бил Никифор Григора (1294–1359 г.). Във връзка с избора на Исидор (1347–1350 г.) за патриарх през 1347 г. той пише, че православните народи отвред, и особено „мизите и трибалите, които пазели древния обичай и се придържали към определенията на светите отци“, открито се противопоставили на Григорий Палама, Исидор и техните съмишленици, т. е. на исихастите⁵.

Три народа с правоверни книги: гърци, българи и иверци

Българската църква и нейните дейци също така изтъкват единството между българи и гърци върху основата на православието, което ги сближава. Независимо от обстоятелството, че през 1204 г. между Българското царство и Римската църква била сключена църковна уния, православно принадлежност на българите била силно подчертавана. В българската житийна и исто-

¹ Н и к о в, П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на Българската църква. – Сп. БАН, 20, 1921, с. 47.

² Acta Honorii III (1216–1227) et Gregorii IX (1227–1241). Ed. A. L. Tautu. Romae, 1950, 251–252.

³ M i g n e, J. P. Patrologiae cursus completus. Series graeca. Т. 154, coll. 912.

⁴ И о а н н К а н т а к у з и н. Беседа с папским легатом, Диалог с иудеем и другие сочинения. Предисловие, перевод с греческого и комментарий Г. М. Прохоров. СПб., 1997, с. 50.

⁵ N i c e p h o r u s, Gregoras. Byzantina historia. Т. 2. Vonnae, 1830, p. 787 (= Гръцки извори за българската история. Т. 11. С., 1983, 187–188).

рическа книжнина от XIII–XIV в. се налага непрекъснато схващането, че след превземането на Цариград от латинците (1204 г.) българският цар станал опора и защитник на православието⁶. Българското духовенство открито се противопоставило на сключването на уния между католици и православни на Лионския събор от 1274 г. Нещо повече – през 1276 г. търновският патриарх Игнатий се обявил за „стълб на православието“⁷. В съставения през втората половина на XIII в. „Разумник-указ“ е записано, че три са правоверните царства на земята – гръцкото, българското и иверското. Също три са и народите с правоверни книги – гръцкият, българският и иверският, а останалите са с „полуверни“ и „неверни“ книги⁸. В българската версия на „Сказание за Сивила“ (XIII в.) е проявен стремеж за противопоставяне на двата народа в морално-етическо и верско отношение. Съответно за тях е записано следното: „Първият род са славяните, т. е. българите – добри, гостолюбиви и смирени, истинни и незлобливи, обичащи чужденците и християнството. Те ще предадат правата вяра Богу, изпреварвайки целия свят... Третият род са елините, т. е. гърците – те свалят царете си, смесват се с други народи и са самохвалци, лъжесвидетели, горделиви, златолюбци, осъждащи с подкуп; те трикратно ще разколебаят вярата си и ще предадат царството си Богу, обичайки църквата.“⁹ Уважението и толерантността на българското духовенство спрямо Цариградската църква и признаването на нейния авторитет особено личи през XIV в. в съчиненията на Патриарх Евтимий (1375–1394 г.), за когото Цариград е „майка на градовете“¹⁰.

„Българските архиереи не са свещеници, а кучета“

Посочените примери в отношенията между двете православни църкви и техните пасоми, засвидетелствани в книжовните паметници, общо взето, показват проява на толерантност и взаимно зачитане. Независимо от горната констатация, не трябва да се пренебрегват и онези примери, които показват обратната страна на медала. Общозвестно е, че незачитането е предпоставено от отрицателен помисъл и зломислието е следващото го като реакция отношение. В йерархическо отношение Цариградската патриаршия винаги е стояла по-високо и първоначално не е признавала самопровъзгласената Търновска архиепископия. Дори и след възобновяването на Българската патриаршия (1235 г.) цариградските патриарси винаги са заставали в позата на наставници на българските си събратя. В редица случаи между двете църкви, техните предстоятели и пасоми, са възниквали спорове, в които незачитане се проявява и от двете страни.

Търновският архиепископ Василий I, който при опита си да се отправи с кораб от Драч към Италия, за да отиде в Рим, бил възпрепятстван от гърците, в писмо до папа Инокентий III (1198–1216 г.) от края на 1203 г. просто е

⁶ Този възглед е особено силно застъпен в някои жития на Патриарх Евтимий (П а т р и а р х Е в т и м и й. Съчинения. С., 1990, с. 90, 109). Известно е, че той черпи своята информация от по-ранни проложни жития, съставени през XIII в.

⁷ Д у й ч е в, И. Из старата българска книжнина. Т. 2. С., 1944, 279–280.

⁸ Т ъ п к о в а - З а и м о в а, В., А. М и л т е н о в а. Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България. С., 1996, 293–294.

⁹ Пак там, с. 264.

¹⁰ П а т р и а р х Е в т и м и й. Съчинения..., с. 243.

констатирал следното: „Гърците обаче мразят нас, както и вас!“¹¹ Сключената през 1204 г. уния между България и Римската църква породила не само отрицателното отношение на гръцкото духовенство, но и на гръцката вярваща маса. Едва ли е случаен фактът, че в народната сатира „Пулологос“ (Птичеслов) пѣдпѣдъкът изрекъл спрямо совата следните слова:

„Ти произхождаш, клетнице, от далечна Загора [България]
и в село Рим робиня си на дребна попадия,
и попа съблазнила си, о, за греха горко ти!
Навлече омофор той, пое за утринната служба
и в нартиката за ръка любезно те поведе,
и там ръкоположи те да станеш попадия“¹².

Нетолерантност в църковно-религиозно отношение проявил българският цар Калоян (1197–1207 г.), когато при възстановяване на българската власт над Македония наредил да се прогони гръцкото висше и нисше духовенство и да бъде изцяло заменено с българско. Когато областта била присъединена към Епирското деспотство през 1216 г., синодът на Охридската архиепископия взел решение да отстрани ръкоположените от Търновската църква епископи от техните епархии, защото те ги заели приживе на предишните предстоятели със съдействието на светската власт. Ръкоположените български свещеници и дякони оставали по своите места¹³. И редица други случаи от разглеждания период по категоричен начин показват действието на принципа: *Cuius regio, ejus ecclesia!* (Комуто е властта, томува е и църквата).

Византийските архиереи в редица случаи са имали опасения, че българите (особено техните владетели и църковни предстоятели) по своему тълкуват църковните канони и вършат неща, които са в разрез с установените правила и йерархия. В посланието си до българския цар Иван Асен II (1218–1241 г.) от 1233 г. анкирският архиепископ Христофор го съветва да се въздържа от неканонични действия при ръкополагането на нов търновски архиепископ на мястото на Василий I: „Моля и съветвам Царство ти никак да не огорчаваш Бога, та в ония работи, в които нямаш полза, да не понесеш никаква душевна вреда. Защото немалка опасност произлиза за човеците от нарушенията“¹⁴.

Може би най-голямото незачитане спрямо българската църква е било проявено от страна на византийския император Михаил VIII Палеолог (1259–1282 г.). На Лионския събор през 1274 г. по негово внушение византийските пратеници поискали да бъде взето решение, което да обяви за неканонични и незаконни Търновската патриаршия и Сръбската архиепископия, а подвластните им епархии от западните краища на Балканския полуостров да бъдат подчинени на охридския архиепископ¹⁵. Според Георги Пахимер (1242–1310

¹¹ Дуйчев, И. Преписката на папа Инокентий III с българите. – Год. СУ. Истор.-филол. фак., 38, 1942, с. 46.

¹² Πολυλόγος, Ό. Kritische Textausgabe mit Übersetzung sowie sprachlichen und sachlichen Erläuterungen von St. Krawczyński. Berlin, 1960, S. 116. Превод у: Гюзелев, В. Самият Търновград ще разтърби победите. С., 1981, 97–98.

¹³ Ников, П. Цит. съч., 50–59.

¹⁴ Ников, П. Църковната политика на Иван Асен II. – Българска историческа библиотека, 3, 1930, № 3.

¹⁵ Roberg, B. Das Zweite Konzil von Lyon (1274). Paderborn, 1990, S. 269 ff.; Biliarsky, I. La Bulgarie, l'Empire et la Papauté au Concile de Lyon II. – Méditerranées, 16, 1998, 69–88.

г.) българската царица Мария и нейната майка Евлогия смятали този византийски император за „омразен на Бога и нарушител на вярата в него“. Мария приемала в търновския царски двор мнозина монаси – противници на унията, и проводила пратеничество при ерусалимския патриарх, за да го уведоми за станалото, а той от своя страна да настрои египетския султан срещу византийския император¹⁶. В светлината на тези ходове на българската дипломация става ясно, че реакцията срещу унията от 1274 г. в България е била изключително силна. Защитниците на истинското православие във Византия намирали убежище, морална и материална подкрепа в Българското царство.

Нетолерантно отношение главно от византийска страна се забелязва в редица думи и действия на византийски патриарси и императори през XIV в. Ограничаването в няколко типични примера с оглед на краткост е наложително. Честата смяна на политическата власт над областта на юг от Балкана принуждавала някои ръкоположени от цариградския патриарх представители на епархии временно да се оттеглят в Цариград и обратното. Спорове за обсега на някои черноморски епархии в Цариградския синод стават често явление. „Прегрешенията“ на Търновската патриаршия и българското духовенство са систематизирани в посланието на цариградския патриарх Калист I (1350–1353; 1355–1363 г.) до търновското монашество от 1361 г.: търновският патриарх не зачитал Цариградската патриаршия и не споменавал в диптисите неговото име и имената на останалите източни патриарси; българските архиереи кръщавали само с едно потапяне и обливане с вода; те не помазвали с миро, приготвяно от Великата Божия църква, а със собствено, взето от мощите на св. Димитър и св. Варвар и т. н.¹⁷ Високомерие и незачитане на българската форма на православието проличава от думите на византийския император Йоан V Палеолог (1341–1391 г.), казани от него на унгарския крал Лайош I Велики (1342–1382 г.) във Видин в края на 1366 – началото на 1367 г., когато наблюдавал насилственото католицизиране на местното българско население: „Добре прави кралят, че покръства отново тези славяни, защото те не следват нито латинската, нито гръцката форма на вярата.“¹⁸ Един от цариградските монаси, които придружавали императора, заявил пред католическото духовенство, че българските архиереи не били истински свещеници, а кучета, и кръщавали неправилно¹⁹.

Унищожаването на Търновската патриаршия и превръщането на нейните епархии в част от диоцеза на Цариградската патриаршия в началото на XV в. едва ли трябва само да се разглежда като акт за спасение на овдовялата откъм върховен пастир Българска църква. Това по-скоро е финалът на незащитането спрямо нея и нейното духовенство, а същевременно и предпоставка за възникване на „българския църковен въпрос“.

¹⁶ Georges Pachymèges. *Rélations historiques*. Vol. 2. Ed. A. Failler. Paris, 1984; 543–547 (= Гръцки извори за българската история. Т. 10. Съст. М. Войнов, В. Тъпкова-Займова, Л. Йончев. С., 1980, 169–170).

¹⁷ Гюзелев, В. Извори за българската история в австрийските ръкописни сборки и архиви. Т. 1. Български, други славянски и византийски извори. С., 1994, 177–184.

¹⁸ L. a s i ć, D. Bartholomaeus de Alverna, vicarii Bosnae 1367–1407, quedam scripta inedita. – *Archivum franciscanum historicum*, 45, 1962, p. 75. Вж. превода на съответното място в Приложение № 2.

¹⁹ Пак там.

България – страна, „пълна с еретици и схизматици“

Отношенията между Българското царство и Римската църква през разглеждания период имат твърде противоречив и нееднозначен характер. Сключената през 1204 г. уния фактически траяла едва до 1232 г., и всъщност имала формален характер²⁰. Независимо от това българските царе проявявали благосклонно отношение към папството и пребиваващото в страната латинско духовенство. Папски пратеничества до българските царе с увещания за възвръщане към „единство с католическата църква“ пристигнали в Търново през 1237, 1245, 1291 и 1337 г.²¹ Католическият патриарх на Цариград Павел пребивавал в края на 1366 – началото на 1367 г. в българската столица като пратеник на граф Амадей VI Савойски за водене на преговори с политически и църковно-религиозен характер с цар Иван-Александър (1331–1371 г.)²². Католически монаси – доминиканци и францисканци, свободно преминавали през страната, проповядвали и извършвали богослужение. Религиозната толерантност на върховната държавна власт особено по времето на вече споменатия български цар била изключителна. Той не само сключил втори брак с еврейката Сара, преименувана в „Теодора – новопокръстена царица на българите“, но през 1347 г. чрез сключения с Венеция договор позволявал на поданиците на републиката да си построят църква и лоджа в неговите земи – там където пожелаят²³. Католически храмове са били изградени през втората половина на XIV в. в завладените от генуезците бивши български крепости Килия, Ликостомо и Маврокастро. Вероятно такива е имало освен във Варна, също и в Търново, Видин, София и Никопол, където се формирали многочислени колонии от дубровничани²⁴. Католическата проповед сред българското население понякога водела до доброволно приобщаване към това вероизповедание дори и на представители на аристокрацията – например майката на цар Иван-Александър деспотица Кераца, съпругата на видинския цар Иван-Срацимир (1356–1396) Анна и др.²⁵ Може да се смята, че през разглеждания период католическата църква пушала корени в българските земи и имала позиции и влияние сред известни среди на българското общество; тя проявявала настойчивост за своето присъствие в България.

В замислите и действията на католическото духовенство и неговото паство спрямо православното българско население нетолерантното отношение, поведението и прояви обаче доминират над случаите на религиозно-конфесионална толерантност. Това проличало още по време на преминаването на участниците в първите четири кръстоносни похода през българските земи. Те грабели и избивали местното население, поругавали и опожарявали православни църкви – изобщо държели се като надменни завоеватели²⁶. Враж-

²⁰ G j u z e l e v, V. Forschungen zur Geschichte Bulgariens im Mittelalter. Wien, 1986, 187–188.

²¹ Пак там, 191–192, 194.

²² Г ю з е л е в, В. Очерци върху историята на Българския североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV в.). С., 1995, с. 55 сл.

²³ Г ю з е л е в, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981, с. 176.

²⁴ G j u z e l e v, V. Forschungen..., S. 195.

²⁵ Пак там, с. 196.

²⁶ З л а т а р с к и, В. История на българската държава през средните векове. Т. 2. С., 1934. Сrv. интересните наблюдения в статията на: Д а н ч е в а, А. Третият кръстоносен поход в Тракия и съдбата на Пловдив през 1189–1190 г. – Родина, 1997, № 1–2, 44–63.

дебност и непоносимост характеризирала отношенията между завоевателите католици и православните по време на съществуване на Латинската цариградска империя (1204–1261 г.). След отцепването на българския цар Иван Асен II папа Григорий IX (1227–1241 г.) го обявил за отлъчен от църквата и нееднократно повтарял в писмата си до унгарския крал Бела IV (1235–1270 г.) и унгарското духовенство, че страната му е „пълна с еретици и схизматици“²⁷. В началото на XIV в. редица съставители на трактати (Гийом Адам, Марино Сануто Торсело и др.) показват крайно враждебно отношение към „схизматическите държави и народи“ Византия, България, Сърбия и Рутения, което особено силно е изразено в анонимното „Описание на Източна Европа“ от 1308 г., написано от доминикански монах²⁸. В духа на политиката, провеждана от папа Климент V (1305–1314 г.), съборът на унгарското духовенство, състоял се в Братислава през 1309 г., забранил браковете на католици с „еретици и схизматици“ (т. е. православни), най-вече с рутени, българи, сърби и литовци²⁹. С насилия било съпроводено покатоличването на българското население във Видинското царство след покоряването и окупирането му от унгарците, макар някои францискански монаси да ни уверяват, че това не ставало „чрез меч и затвор“, а само с обикновена проповед и убеждаване³⁰. Безспорно е, че католицизмът тогава бил доброволно приет от еретическата част от българското население (богомили, павликяни и манихеи). Приобщаването му към латинското вероизповедание в крайна сметка довело в края на XIV – началото на XV в. до учредяването на „кустолия България“ в рамките на Босненския викариат³¹.

Заробването на православни (българи, гърци, босненци, сърби и др.), продажбата им в робство от венециански, генуезки и др. търговци и държането им в робски статус в редица католически страни и държави (Венеция, Генуа, Каталония, Франция и др.) през XIII–XV в.³² представлява един аспект от проявата на нетолерантност, характерна за католическия Запад през Средновековието. Като проява на грижа и на хуманно отношение трябва да се разглежда разпореждането на папа Инокентий IV (1243–1254 г.) от 1245 г. до католическия патриарх в Ерусалим щото християните – православни гърци, българи, рутени и власи, които търговци от Венеция, Генуа и Пиза продавали на сарацините, да бъдат освобождавани и приобщавани към католическото вероизповедание³³. Впрочем, не са били редки случаите, когато православните роби били покатоличвани и получавали нови имена, но това не водело автоматически до тяхното освобождаване, което можело да стане единствено чрез волеизявление на техния господар³⁴.

²⁷ G j u z e l e v, V. Forschungen..., S. 188 ff. Вж. също така текстовете и преводите в: Латински извори за българската история. Т. 4. С., 1981, с. 50–51, 64–66, 72 сл.

²⁸ G j u z e l e v, V. Forschungen..., 193–194.

²⁹ Acta Clementis PP. V (1305–1314). Ed. A. L. Tautu. Romae, 1955, 67–71.

³⁰ L a s i ć, D. Цит. съч., с. 74. Вж. също превода на съответния текст в Приложение № 2.

³¹ Г ю з е л е в, В. Православната и католическата църква в историята на българския народ през XIII – началото на XV век. – Македонски преглед, 15, 1992, № 1, 109–110.

³² V e r l i n d e n, C h. L' esclavage dans l' Europe médiévale. Vol. 1–2. Bruges–Gent, 1955–1977.

³³ Acta Innocentii PP. IV (1243–1254). Ed. Th. Haluscinskij, M. M. Vojnar. Romae, 1962, p. 76.

³⁴ V e r l i n d e n, C h. Orthodoxie et esclavage au Bas Moyen âge. — In: Mélanges Eugène Tisserant. T. 5. Romae, 1964, 427–456. Вж. също така някои интересни случаи с българи и българки – роби в Генуа и нейните колонии, у: Г ю з е л е в, В. Българската диаспора и присъствие в Генуезката република през XIII–XV в. – Родина, 1997, № 1–2, с. 66, 68–69, 72.

Отношението на Българската църква и духовенството към католическото духовенство, католицизма и изповядващите го почти винаги е било отрицателно. Сключената през 1204 г. уния е имала доста противници. Не е случайно, че значителна част от българските митрополити и епископи са отказали да се приобщат към нея³⁵. Свалянето на приелия унията търновски архиепископ и примас на България Василий I, заточаването му като монах в Света гора през 1232 г. и заменянето му с Йоаким I (1232–1247 г.) е било схващано като тържество на православието³⁶. Актове на насилия и жестокост понякога съпровождали изразяването негативно отношение към представителите на католическата църква. През 1314 г. в Маврокастро българите убили францисканския монах Анджелио от Сполето³⁷. При отвоюването на Видин от унгарците през февруари 1369 г. жителите на града, подложени преди това на насилствено покатоличване, избили петима от пребиваващите там францискански монаси³⁸. Посочените случаи все пак са плод на извънредни ситуации и не могат да се смятат за нещо типично в поведението на българското православно население спрямо католическото духовенство.

В хода на своето проникване в българските земи и сред българското население католическата църква се опитвала, без да се съобразява с позицията на Българската православна църква, да изгражда своя организация. Учредявани били епархии, на които понякога се ръкополагали и предстоятели. Успоредно с експанзията на Унгарското кралство към северозападните български земи тук били учредявани и католически епископства (Срем, Белград и Браничево) още в края на XII – началото на XIII в.³⁹ При изострените отношения между България и Латинската цариградска империя в периода 1235–1238 г. папата нееднократно призовавал унгарския крал и унгарското духовенство към организиране на кръстоносен поход срещу „еретиците и схизматиците в земята на Асен и срещу самия Асен“. Той дори бил склонен да предостави на унгарския крал и унгарското духовенство правото при завладяването на страната да учредяват епархии⁴⁰. С папска була през 1318 г. епархията на католическия епископ на Кафа се разширявала и обхващала областите от „град Варна до Сарай на дължина и от Черно море до земята на рутените на ширина“⁴¹. През 20-те години на XIV в. в Македония със средище Скопие била учредена катедра на католически епископ⁴². От едно наскоро

³⁵ Gjuzeliev, V. *Forschungen...*, S. 184.

³⁶ Николова, Б. *Устройство и управление на Българската православна църква (IX–XIV в.)*. С., 1997, 202–203.

³⁷ Dujsiev, I. *Medioevo bizantino-slavo*. T. 1. Roma, 1965, 406–408. Вж. също така изворите, посочени у: Gjuzeliev, V. *Forschungen...*, S. 194, Anm. 119.

³⁸ Fernendžin, E. *Chronicon observantia provinciae Bosnae Argentinae ordinis st. Francisci Seraphici*. – *Starine*, 22, 1890, 11–12. Католицизирането на българското население във Видинското царство по време на унгарската му окупация през 1365–1369 г. заслужава специално внимание. Поради намерението ми да му посветя отделно проучване тук само се маркират основни факти.

³⁹ Gjuzeliev, V. *Forschungen...*, S. 183 ff.

⁴⁰ Пак там, 189–190. Вж. текст и превод на папските писма и разпореждания в тази връзка в: *Латински извори за българската история*. Т. 4, с. 63 сл.

⁴¹ *Acta Ioannis PP. XXII (1317–1337)*. Ed. A. Tautu. Romae, 1952, 12–16.

⁴² Гюзелев, В. *Православната и католическата църква...*, 113–114.

публикувано папско писмо става ясно, че през 1329 г. „схизматиците от Българското царство“ не позволили на католическия архиепископ на Белград Андрей да подчини селищата от своята епархия. Това го лишило от средства. Затова нему се отстъпвала плембанията с център Поток в Загребската епархия⁴³. Скоро подир завладяването на Видинското царство папа Урбан V (1362–1370 г.) разпоредил да се учреди катедра на Бдински епископ и на Преславски архиепископ в България, без да се съобразява с реалностите⁴⁴. След завладяването на българските земи от турците в края на XIV в. католическата култодия България, която включвала крепостите Северин, Оршова, Себеш, Зрим и Звезда, т. е. областта около Железни врата⁴⁵, не само укрепила своите позиции, но и, изглежда, се разширила. През първата половина на XV в. дейността на католическото духовенство в българските земи отбелязала тенденция на активизация.

„Римляните – железен жезъл“

Проявите на нетолерантно отношение от страна на католиците намират отражение в тогавашната българска книжнина. Голям отклик имало завладяването на Цариград от латинците. Неговото ехо е особено силно в някои произведения на Патриарх Евтимий от втората половина на XIV в. В житие на св. Параскева (Петка) той пише: „След като измина немалко време и скипърът на Гръцкото царство отслабна, по Божие произволение, не зная как, римляните, които Божественото писание нарече „железен жезъл“, го завладяха. Завзели царстващия град, те безсрамно иззеха всички свещени съдове. А още и честните мощи на светците, цялата църковна утвар, всички царски богатства и, просто казано, цялата красота на града – всичко те отправиха и отпратиха в Рим“⁴⁶. Разоряването и опустошаването на светогорските манастири от латините през 1275 г. е отразено в разказа за мъчениците монаси от манастира Зограф, съставен в края на XIII в. Според неговото съдържание българските монаси отказали да приемат унията. Тогава латинските воители нападнали и превзели манастира, изгорили неговата църква, запалили кулата – в нея изгорели укриващите се 21 монаси и четирима миряни. Заедно с това изгорели 193 книги, църковни съдове, одежди и други⁴⁷. Споменът за това жестоко деяние на латините не потънал „в дълбината на забравата“: зографските мъченици били канонизирани и тяхната памет се отбелязва на 10 октомври.

Интересен и траен аспект на негативното отношение спрямо католиците и тяхното учение е антилатинската книжнина, която има предимно преводен характер. През XIII в. тя е относително бедна и е представена от няколко кратки съчинения, добавени към Номоканона, преписан от български книжовници през 1262 г. и изпратен от деспот Яков Светослав на киевския мит-

⁴³ Пак там, с. 108, 111–113 (тук е даден текст и превод на папското писмо).

⁴⁴ Acta Urbani PP. V (1362–1370). Ed. A. Tautu. Romae, 1964, 136–137.

⁴⁵ Г ю з е л е в, В. Православната и католическата църква..., 109–110.

⁴⁶ Патриарх Евтимий. Съчинения..., с. 90.

⁴⁷ И в а н о в, Й. Български старини из Македония. С., 1931, 438–440. Според Ив. Божилов (Б о ж и л о в, И. Мъчение на зографските мъченици. Легенди и факти. – В: Светогорска обител Зограф. Т. 2. С., 1996, 175–189) този разказ е една легенда, записана през XV в.

рополит Кирил⁴⁸. През XIV в. обемът на антилагинската преводна книжнина значително нараства за сметка на съчинения на известни византийски исихасти – яростни противници на варлаамитството, схващано в България като носител и проводник на „латинската ерес“, като Давид Дисипат (починал 1354 г.), Григорий Палама (1296–1359 г.) и Нил Кавасила (починал 1363 г.). Същевременно през втората половина на XIV в. се появяват сборници, в които антикатолическите произведения се съчетават с други трудове с полемичен характер. Истинска антология на съчинения с догматично-полемичен характер е Загребският сборник на Владислав Граматик от 1469 г., който включва най-известните трудове на посочените по-горе автори, а също така и превод на съчинението на Варлаам Калабрийски (ок. 1290–1350 г.) за папското върховенство (това е единственото негово произведение, достигнало до нас в славянски превод)⁴⁹. Този сборник показва, че преведената през втората половина на XIV в. исихастка антикатолическа книжнина се оказала крайно необходима и през следващия век.

Доста показателен в много отношения е фактът, че в старобългарската книжнина (по всяка вероятност същото явление е битувало и сред обикновеното население) хората от западните страни с католическо вероизповедание са наричани с етноними, които са носели в себе си оттенъка на отрицанието: „фруги“ (фръзи) и „латини“⁵⁰.

Католици и православни срещу „безбожните турци“

Не може да не се отбележи, че в края на XIV – средата на XV в. настъпва известна промяна в отношението на българското духовенство и на населението спрямо западните кръстоносци и католиците. От една страна, това е свързано с необходимостта от помощ срещу все по-силно нарастващата турска опасност от завладяване. От друга страна, е продукт на по-чести контакти и съвместно сражаване на католици и православни срещу „враговете на християнството – безбожните турци“. Не трябва в никакъв случай да се пренебрегва и добре известният факт, че част от българската аристокрация и от обикновеното население е намерила убежище в пределите на ревностно ка-

⁴⁸ Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2. С., 1967, 139–147. Основната част от славянската антилатинска книжнина е публикувана и разгледана от: Попов, А. Историко-литературый обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI–XV вв.). СПб., 1875; Попов, А. Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. СПб., 1878. Вж. една интересна публикация напоследък: Турилов, А. А., Е. М. Ломизе. Неизвестный памятник греко-латинской полемики XIII в. в болгарской рукописи XIV в. (Отрывки сочинения Иоанна Грассо о собеседовании Николая-Нектария Отрантского с римским папой). – В: Византийские очерки. М., 1996, 245–257. Интересен е фактът, че някои от латинските съчинения продължават да намират място в по-късни сборници. Например трактатът на Григорий Палама срещу Варлаам и Акиндин се среща в български сборник от XVI в.: Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги в Народната библиотека в София. Т. 1. С., 1910, № 311, с. 258.

⁴⁹ Данчев, Г. Владислав Граматик – книжовник и писател. С., 1969, с. 38 сл., 58 сл.; Христова, Б. Опис на ръкописите на Владислав Граматик. Велико Търново, 1996, 16–18, 36–37.

⁵⁰ Интересни наблюдения върху някои наименования на католическите народи в книжовни паметници и във фолклора вж. у: Петканова, Д. „Латини“ и „немци“ в старобългарската литература и в българската народна песен. – Български фолклор, 1984, № 4, 28–34.

толическото Унгарско кралство и е вземала активно участие в състава на неговата войска⁵¹.

Осъществяването на практика сътрудничество между католици и православни на бойното поле може да бъде илюстрирано с редица примери. През 1396 г. цар Иван-Срацимир доброволно предал своята столица Видин на кръстоносците и се присъединил към тях по време на похода на крал Сигизмунд Люксембургски, завършил със злощастно поражение при Никопол⁵². Престолонаследникът на Търновското царство княз Фружин участвал активно и редовно със своя войска в унгарските походи срещу турците, стремейки се да възкреси похитената българска държавна независимост⁵³. По време на походите на крал Владислав III Ягело и Януш Хунияди през 1443–1444 г. българското население непрестанно подпомагало кръстоносната войска и участвало във военните действия срещу турците⁵⁴. Едва ли е случайно, че подир оттеглянето на кръстоносците в София първи жертви на турската мъст станали местните попове и калугери като „подметки на кръста“ и слуги на римския папа, както пише един анонимен турски автор от XV в.⁵⁵ Походът на Януш Хунияди към Видин през 1454 г., непосредствено подир завладяването на Цариград от турците, бил съчетан с надигането на българското население от Софийска област под предводителството на воеводата Радич⁵⁶. Общата турска опасност сплотила католици и православни, и то не само на бойното поле.

Интерес представлява и преосмислянето на позицията на балканското православно духовенство спрямо Римската църква и католицизма. Редица видни представители на българското духовенство, които свещенодействали извън пределите на своята родина, застанали твърдо зад идеята за уния между двете църкви под върховенството на папата или при зачитане на съборното начало в живота на двете църкви. Още през есента на 1396 г. българинът Киприан в качеството си на московски митрополит подкрепил действията в тази насока на цариградския патриарх Антоний IV (1389–1390 г.)⁵⁷. Като киевско-литовски митрополит Григорий Цамблак взел участие в Константишкия събор през 1418 г. и се изявил като поддръжник на унията⁵⁸. Константин

⁵¹ Д и м и т р о в, Х. Българо-унгарски отношения през Средновековието. С., 1998, с. 261 сл.

⁵² Пак там, 246–247.

⁵³ Пак там, с. 267 сл.

⁵⁴ Ц в е т к о в а, Б. Паметна битка на народите. Европейският Югоизток и османското завоевание (края на XIV и първата половина на XV в.). Варна, 1979, с. 268 сл.; К о л а г о в, Н. Die Teilnahme der Bulgaren am „Langen Feldzug“ des Königs Wladislaw III Jagiello von 1443–1444. – Bulgarian Historical Review, 1, 1973, № 1, 65–71; Г ю з е л е в, В. „Дългият поход“ на полско-унгарския крал Владислав III Ягело от 1443–1444 г. и българите. – В: 550 години от похода на Владислав Ягело (Варненчик) с Януш Хунияди (1443–1444 г.) – научна конференция. Сборник от материали. Белово, 1993, с. 10 сл.

⁵⁵ Писание за верските битки на султан Мурад – син на Мехмед хан. С., 1992, 42–45.

⁵⁶ Г ю з е л е в, В. Николай Кузански и събитията в България през 1454 г. – Исторически преглед, 12, 1986, № 1, 44–50.

⁵⁷ П р и с е л к о в, М. Д. Троицкая летопись. М.–Л., 1950, 46–47.

⁵⁸ Я ц м и р с к и й, А. И. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904, с. 183 сл.; П ъ р в е в, Г. Константишкият събор и участието на Григорий Цамблак в него. – В: Търновска книжовна школа. Т. 2. С., 1980, 484–500.

Костенечки (починал 1437 г.) се отнася положително към действията на сръбския деспот Стефан Лазаревич, насочени към сближение с Римската църква и подготовката за сключване на уния⁵⁹. Анонимният автор на Българска хроника от XV в. изразява съчувствие към кръстоносната армия на крал Сигизмунд и безрадостната ѝ участ в Никополската битка⁶⁰. Големи радатели на каузата за уния са и двама други българи: цариградският патриарх Йосиф II (1416–1439 г.) и свързаният с Украйна и Русия Григорий Българина⁶¹. Активните взаимоотношения между католическото и православното духовенство в крайна сметка довели до сключването на Флорентинската уния през 1439 г., което е първата положителна и сериозна стъпка по пътя за преодоляване на тегнещата още от 1054 г. схизма между двете основни християнски църкви в Европа⁶². Макар тази уния да не била приета от цялото балканско духовенство, все пак тя бележи важен момент при осъществяване на сближението и сътрудничеството между католици и православни.

През първата половина на XV в. дейността на католическото духовенство на Балканския полуостров значително се засилила. Направен бил успешен опит за разширяване и укрепване на създадената католическа църковна организация. От редица папски писма и разпореждания личи голямата грижа за дейността на монасите от Францисканския орден, които пребивавали в земите на Босна, Влахия и България⁶³. Някои от католическите духовници били славяни, а пък други владели славянски езици. Това им давало възможност пряко да общуват с местното население. Интересен е случаят с бенедиктинския монах Томас де Корсанего, който живеел в цариградската Пера. Според сведения в папските регистри от 1424 г. той разгръщал неуморна мисионерска дейност сред гърците, славяните, татарите и турците, владеел различни езици и „знаел да говори перфектно български“⁶⁴. Редица писма, релации и други документи (някои от тях все още непубликувани) на представители на католическото духовенство, пребивавали в балканските земи, свидетелстват за тяхното съчувствено отношение към съдбата на местните православни народи. Тяхното системно проучване е една от бъдещите задачи на българската медиевистика.

⁵⁹ Константин Костенечки. Съчинения (Сказание за буквите. Житие на Стефан Лазаревич). С., 1993, с. 182.

⁶⁰ Тютюнджиев, И. Българската анонимна хроника от XV век. Велико Търново, 1992, с. 83, 90–91.

⁶¹ За българския произход и пролатинските настроения на цариградския патриарх Йосиф II вж.: Дуйчев, И. Образи на българи от XV в. във Флоренция. – Изкуство, 1961, № 1, 23–27. Внимание заслужава сравнително малко известният български духовник Григорий Българина. Той бил протодякон на известния латинофил митрополит Исидор Киевски. Заедно с него участвал в събора във Ферара – Флоренция. Вероятно именно той като човек с висока култура и вещ познавач на гръцкия език превел триезичната грамота на събора на славянски език. През 1448 г. бил ръкоположен за киевски митрополит от избягалия в Рим цариградски патриарх Григорий III (1444–1452). Вж: Кеперт, Н. Der Weg des Russischen zur Weltsprache: Das slavische Alternat der Konzille von Ferrara – Florenz vom 6. Juli 1439. – Slavische Linguistik, 1986. München, 1987, S. 259 ff.; Ломизе, Е. М. Письменные источники сведений с Флорентийской унии на Московской Руси в середине XV в. – В: Россия и христианский Восток. Вып. 1. М., 1997, с. 73.

⁶² Gill, J. The Council of Florence. Cambridge, 1959.

⁶³ Гюзелев, В. Православната и католическата църква..., 109–110.

⁶⁴ Пак там, с. 110.

Подобряването на климата във взаимоотношенията между католици и православни през XV в. в никакъв случай не означава, че техните противоречия са били преодоляни. Обратната страна на нещата е констатирана от пратеника на френския крал Берtrand дьо ла Брокиер през 1433 г. по време на неговото преминаване през българските земи: „Доколкото съм посещавал гърците (т. е. православните християни), доколкото съм се сближавал или съм имал работа с тях, срещал съм повече приятелство у турците и повече съм им вярвал, отколкото на гърците. Както разбрах, те не обичат никакви християните, подчинени на Римската църква. А ако от известно време ѝ оказват почит, правят го не от любов към нея, а от беднотия и оскъдица“⁶⁵.

* * *

Изложеният дотук фактически материал се нуждае от някои най-общи изводи. Преди всичко, напълно ясно е, че в православния свят е имало противоречия и сблъсъци, но те са били лесно преодолявани. През втората половина на XIV в. исихазмът е основата, върху която се осъществява единението между византийското и българското православие. Живата връзка между тях е преди всичко атонското монашество.

В значителна степен по-траен характер имат противоречията и конфликтите с католическата църква и нейните представители. Обобщаването на изложените факти довежда до извода, че в по-голямата част от известните случаи причините трябва да се търсят в настъпателността и агресивността на папството и католицизма по отношение на българските земи и обитаващото ги православно паство. Случаите на преминаване от православие в лоното на католицизма са многобройни. Обратните почти липсват. Един от тях е от 1374 г. Тогава мюсюлманинът Антоний, станал католик, се обърнал с молба към Цариградския патриарх да стане православен, като анатемосал и отхвърлил „всички латински обичаи“⁶⁶. И все пак този случай е твърде особен, за да се правят въз основа на него някакви изводи.

П Р И Л О Ж Е Н И Е .

*Прегрешения на източните схизматици (между 1367–1369 г.) от Бартоломео дела Верна*⁶⁷

Тези са прегрешенията и това са ересите на онези схизматици, също така еретици – на сърбите, българите и власите в Унгарското кралство⁶⁸.

Първо, те не вярват по никакъв начин, както гърците, че Светият дух произлиза от Отца и Сина. И на мненията на гръцките богослови не вярват, а твърдят горното безредно.

Второ, не вярват, че Светата католическа и апостолическа църква е една, казвайки, че блаженият Петър и наследниците му не са заповедници над християнството, но почитат всеки апостол и патриарх с еднаква ревност.

⁶⁵ Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в. Съст. Б. Цветкова. С., 1975, 51–52. Интересни наблюдения върху отношението на образованите византийци към унията вж. у: Л о м и з е, Е. М. Византийский патриотизм в XV в. и проблема церковной унии. – В: Славяне и их соседи. Етнопсихологические стереотипы в средние века. М., 1990, 94–105.

⁶⁶ Г ю з е л е в, В. Извори за средновековната история на България..., Т. 1, 201–202.

⁶⁷ Преводът на това и следващото съчинение на францисканеца Бартоломео дела Верна е направен по цитираното по-горе издание: L a s i ć, D. Цит. съч., 66–69, 71–75, 79.

⁶⁸ Имат се предвид не само споменатите народности, живеещи в пределите на тогавашна Унгария, но и извън нея.

Трето, заявяват, че всеки един човек можел да се спаси чрез своето вероизповедание, понеже, казват, че не би било възможно Бог да пренебрегне всички люде с изключение на християните.

Четвърто, достигнали са до такава тъпота и незнание, че са покварили формата и начина на кръщението: едни поради упорството си, други заради честите си кръщения, които имат, каквито са павликяните във Влахия и еретиците в Босна, трети, понеже не са сред пастири, упълномощени от своите римски предстоятели или от унгарски епископи. Но всеки си измисля думи, каквито намери за добре; и догато облива вода върху главата на кръщавадения един казва: „Блажени, които“, друг: „Пръскаш ме“, трети казва: „Както се кръщаваш, приеми Христа“; друг пък три пъти казва: „Алилуя“, друг: „Покръства се раб Божи на името на свети Петър или Димитър“, каквото иска да получи име. И от 20 [свещеници] едва ще намериш двамина, които еднакво кръщават, но всеки се хвали пред другите. И толкова лъжовни неща вършат при кръщението, че за образования християнин е неприятно да знае или да види.

Пето, мирото им е на 20 години или на толкова, колкото неговата субстанция може да издържи. И според тяхното мнение не може да се прави от който и да е епископ или митрополит, нито от патриарха⁶⁹. Такова е мнението на епископа на схизматичите във Видин⁷⁰ и на всички негови образования калугери и свещеници и според тях трябва да е от 20 тревя. А пък свещениците от това царство, когато не им достига миро, допълват го с мазнина или мас, или с конопено масло. И относно мирото различни [свещеници] по различен начин мислят. А някои казват, че някой може да бъде не кръщаван, но само миросван, твърдейки, че по-голямото благо е в миросването, отколкото в обливането с вода, но с приетите думи. И малцина се различават в това поради респекта от противната страна.

Шесто, казват, че каквато и да е нужда да възникне, никой не може да кръщава, ако не е свещеник. Също никой не трябва да се кръщава, освен ако не го заплашва смърт, ако не са минали осем дни от неговото раждане до деня на кръщението. И много подобни греховни неща казват за кръщението.

Седмо, казват, че папата и Римската църква не са глава на всички църкви, но казват, че той [папата] бил отстъпник от вярата, както и всички епископи на латинската църква. И [смятат] че техните патриарси са в истинско единение с църквата и че цариградският патриарх е глава на всички църкви в света⁷¹. Поради това изпадат в много прегрешения, които нямат опрощения; а и не уважават своя Отец [папата], обявявайки на нас анатема.

Осмо, [грешна е] формата на вземане на причастие с тялото Христово, което според сърбите се нарича брашанца⁷² и според босненците по същия начин; а според българите и власите се нарича комка⁷³. С тези думи, които изричат по нечестив начин, приготвят своя потир с квасен хляб: „Тъй както агнецът, поведен на закление“ и т. н. Над другия потир пък, където е виното, казват: „И едно обнажено копие на

⁶⁹ Относно мирото у източните църкви вж.: O p a s c h, K. Kunst und Liturgie der Ostkirche in Stichworten unter Berücksichtigung der Alten Kirche. Wien-Köln-Graz, 1981, 273–275.

⁷⁰ Има се предвид българският митрополит на Видин Данаил, който скоро след завладяването на Видин от унгарците през 1365 г. е избягал във Влахия. Вж.: Н и к о л о в а, Б. Цит. съч., с. 215.

⁷¹ Първенстващото положение на Цариградския патриарх в православния свят е било общопризнато.

⁷² Така се нарича причастieto на сръбски и хърватски. Това е деноминатив от общославянската дума „брашно“.

⁷³ Българската дума за причастие „комка“ има латински произход и вероятно е дошла от communicatio. Вж. за нейната употреба у: Г е р о в, Н. Речник на български език. Т. 2. Пловдив, 1897, с. 392.

войниците Го прободат, а оттам рухна кръв и вода“. И затова вярват, че това е тялото и кръвта Христова. И след Посланието и Евангелието⁷⁴ излизат водещите службата извън олтарната преграда и целият народ се просва на земята, прославяйки така Бога и тялото Христово. А подир това се пее „Въведение“ и „Свят“⁷⁵, а канонът се мълви тихо; а пък тайнствените слова изричат на висок глас, щото целият народ да може да ги чуе и разбере. Но не коленичат и не изразяват почитание, когато казват: „Първом да прославим“. А това се сторва по-рано, когато прославят чистия хляб и виното. И покрай тази материя имат множество и много глупави прегрешения, и те помежду си се различават. Някои употребяват виното през цялата година [в богослужението], както власите. И когато започнат своята литургия, едно или повече зърна от онова грозде изплават над потира, като те казват, че така трябва да бъде. Други пък поставят повече вода или нещо друго, отколкото вино. Трети пък, когато им харесва – нахут. Други пък – мед. Други смесват виното с треви, а пък някои с чисто вино без вода. И всеки прави това, каквото намери за добре. Но който и да е – било епископ, било архиепископ, а пък в Сърбия бе после решено и от техните свещеници, щото с тези думи да се взема причастие от тялото Христово: „Както агнецът“ и т. н.; и за кръвта: „И един от войниците“. И така се казва общо от всички еретици в Унгарското кралство.

Девето, казват, че Христос причестил своето тяло по-напред на Пасхата, а след това направил същото това [причастие] по време на Тайната вечеря, на която се причестил с квасен хляб⁷⁶. Поради това никой не трябвало да прави причастие другоаче, освен с квасен хляб.

Десето, [твърдят], че всеки един презвитер може да опрощава [греховете] така, както който и да е под небето – било папа или епископ, или архиепископ, понеже имал ключове и те му били дадени както и на епископите.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

Из писмо-наставление (1379 г.) на викария на Босна Бартоломео дела Верна

До прескьпите в Христа викарий от викариата Босна – брат Балтоломео дела Верна, техен, ако и недостоен, викарий – поздрав и вековечен мир в Господа.

Понеже църквата се грижи за разпространението на своята вяра и спасението на душите, с Божие благоволение се възлага както нам, така и вам делото за премахане на прегрешенията и кръщението на схизматиците, между които, пратени от Христа, проповядваме според нашето задължение евангелското слово за тяхното спасение: не само със слова и примирение трябва да приобщаваме, но и с други подходящи средства, а където се налага, да използваме князете и другите господари за изгълнение на това, според повелята на законите; това заявява господин папата, именно Урбан VI в своята була, която ни изпрати⁷⁷.

Именно поради това, че неотдавна от височайшия господин крал на унгарците⁷⁸ са започнати по ваше внушение някои просташки, лекомислени, унизителни и не-

⁷⁴ Т. е. след прочитането на съответните текстове в Посланията на апостолите и евангелията.

⁷⁵ Имат се предвид църковни песнопения, които са започвали с тези думи.

⁷⁶ В българската и другите православни църкви хлябът за извършване на причастие е бил приготвян с квас. Този обичай е бил критикуван от католическата църква като неправилен, поради което тук именно на това се обръща особено внимание.

⁷⁷ Има се предвид папа Урбан VI (1378–1389) и неговата була „Вярност към прилежанието“, издадена на 22 декември 1378 г. Това ориентира относно съставянето на посланието на босненския викарий скоро подир тази дата, вероятно през 1379 г.

⁷⁸ Унгарският крал Лайош I Велики (1342–1382).

правилни неща за това свято дело, именно за католицизирането и кръщението на онези славяни и власи, които живеят в неговото кралство, реших накратко да изложа някои съображения или мотиви за огласяване на нашето твърдо установено гледище и становище относно тази материя, които имат за цел по този начин да ни въведат по някакъв начин за изпълнение на делото, но провъзгласено от принципи.

Впрочем четири са основно приобщаващите средства, а именно: разум, природа, Свето писание и пример. Относно първото ще отбележа 7 основни съображения със 7 твърдо деклариращи допълнения.

Първото съображение изхожда от страна на Божията саможертва, към която всяко създание е задължено...

Ако пък някой от свещениците държи за първоначалната тяхна вяра, казвам, ако пък и тези техни свещеници по канонически ред са ръкоположени, и ако в тази тяхна секта има някаква надежда за спасение, правилно държи [за вярата]. Но не тогава, когато са лъжци и измамници и поради своята селящина са забравили какъвто и да е църковен ред и форми на тайнствата, най-вече тези сред славяните и власите, както ще кажа по-нататък; и този народ в тази секта не може да се спаси – най-вече онези, които вярват, че тяхната секта е по-добра от нашата. Те не са покръстени от Църквата. А досега така си мислят или смятат, че са били покръстени. И тъй като са извън единение с Църквата, те не могат да се спасят; най-вече възрастните заедно с калугерите, които бледословят Църквата. Тези прочее няма никакъв смисъл да бъдат откъсвани от своята бедна секта. И ако бързо не могат да разберат, че се нуждаят от спасение, постепенно ще проумеят, когато първите се отстранят. Нали именно в Унгария в началото на нейното покръстване имаше 20 хиляди клирици и вярващи, които по Божия воля са в това състояние; що се касае до това, много трябва да се обвинява невежеството и алчността на господарите и прелатите на кралството, които са длъжни да вземат мерки, но за нищо не се грижат...

Петото съображение произтича от упражняването на католическата вяра. Както става ясно от това изречение в Символа на вярата: „Вярвам в една света църква“, никой не може да се спаси извън единението си с Църквата. Поради това светите събори често осъждат всеки еретик и схизматик, който другояче изрича догмата, отколкото пресветата Църква определя. Поради това именно Църквата осъжда като еретици гърците, българите и сърбите...

Колкото прочее до покатоличването на онези, казвам, което преди времето на този крал Людовик никой от кралете нямаше възможност и сила да извърши преди него, макар в Сърбия и България да имаше царе и тирани, които владееха не само споменатите земи със здрава ръка, но също така и опустошаваха границите на това кралство, и то така, че някой си крал на Сърбия – Стефан Урош⁷⁹, както чух от старите, със своите хора завладял Мачва, Усура и Сирмиум и всички приобщил към своята схизма и повторно кръщавал онези, които преди били към католическата вяра, както свидетелстват останките от църквите. Тях сега призоваваме към вярата, от която по милост Христова те са произлезли. По-скоро за съжаление е това пренебрежение на тези господари и прелати на Унгария, които вместо да се погрижат за тяхното покатоличване, грабят и използват тези бедняци, никак не се грижат за спасението им. Мисля, че те и техните отци в деня на Страшния съд ще дадат сметка за всички тях.

Шестото съображение е относно леснотата за покатоличването на този народ.

Понеже няма нито един народ, който така лесно да се покатоличва както тези славяни и власи⁸⁰. Не с меч, не с тъмница, не с бичове, но с просто слово или проповед прочее ще бъдат покатоличени всички. И ще бъдат съвършени християни и няма да

⁷⁹ Има се предвид унгарският крал Стефан Урош II Милутин (1282–1321).

⁸⁰ Изразеното на това място становище изглежда преувеличава твърде много леснотата при приобщаването на българите, власите и сърбите към католицизма.

остане нито един схизматик в кралството, ако не пречи безразличието на господарите и прелатите, а също и алчността или по-скоро симонията⁸¹ на някои, за които ще премълча. Прочее поради това, че така лесно могат да се покатоличат, някой казва: „Не е ли греховно това?“ Но срещу това съображение досега някои най-силно се противопоставят, казвайки: така е, те трябва да се покатоличат и да се принудят към подчинение на майката-Църква, както казвате; но какъв е смисълът да се кръщават вече кръщавани християни, особено щом като от теолозите не се отхвърля гръцкото вероизповедание, в което те са кръщавани или твърдо вярват, че са покръстени, което е достатъчно за спасение. Ще бъде достатъчно, щото чрез подаване на ръце отново да се възвърнат, както се прави това от гърците.

Към това ще добавя, че ако те служат на гръцкото вероизповедание именно: „Покръства се рабът Христов в името на“ и т. н., не ще кръщаваме който и да е от тях. Но със сигурност узнаваме от много наблюдения и опити, че тези свещеници на славяните поради невежество и селящина не служат по никакво задължително вероизповедание и ред, а онова, което те знаят, не подхожда на църковната материя. Още повече, през онази година, когато кралят покръсти 400 хиляди, от 400 схизматически свещеници не се намери един, който да служи по канона⁸².

Прочее, императорът цариградски Йоан⁸³, когато дошъл при краля, казал, за да го чуят всички: „Добре прави кралят, че кръщава тези славяни, понеже те не следват нито гръцкото, нито римското вероизповедание“. Освен това преди в Цени⁸⁴ калугерите, които идвали от Гърция, казвали пред нашите братя следното срещу техните свещеници: „Те не са свещеници, ала кучета. Нито пък истински кръщават. Поради това ние ги кръщаваме при условие да не се казва, че е повторно, което е пренебрегнало първото.“ Прочее зная, че някои от тях кръщават правилно, най-вече понеже наскоро прогонените от Атон в Гърция към тези места проповядват други неща⁸⁵. Но тъй като са малцина, не можем да ги различим от другите. И понеже това е така, има голямо обкрване в това изпитание – нито отказват да приемат истинската вяра, нито се кръщават с условие. И всичко правят за добро; с това нито повтаряме кръщението, нито злоупотребяваме с тайнствата, защото не вярата служи на тайнствата, а тайнствата обслужват вярата. Не казвам за тайнството на евхаристията⁸⁶, което трябва да се извършва с най-голямо прилежание и да не се дава на нежелаещите, защото тайнството не е за потребност, но е от Божие милосърдие...

⁸¹ С този термин се обозначава купуването на църковната длъжност, твърде характерно за някои католически духовници през Средновековието. Наименованието идва от псевдопророка Симон Мага, който искал да купи духовните сили.

⁸² Вероятно се има предвид католицизирането на българите във Видинското царство през 1365–1369 г. Броят на приобщените към католическото вероизповедание според други източници е 600 000 души, съставляващи една трета от населението на споменатото царство. Вж.: Гюзелев, В. България в папската политика на Балканите през 1352–1396 г. – Год. СУ. Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 5, 1995, 50–51.

⁸³ Византийският император Йоан V Палеолог (1341–1391), който в края на 1366 – първите месеци на 1367 г. се намирал във Видин заедно с унгарския крал Лайош I Велики. Вж. Рад и ъ, Р. Време Јована V Палеолога. Београд, 1993, с. 313 сл.; Гюзелев, В. Очерци върху историята на Българския североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век). С., 1995, с. 56 сл.

⁸⁴ Вероятно с това име е обозначена крепостта Северин (днешен гр. Турну Северин), която тогава се е намирала в пределите на Унгарското кралство. Обитаващото я българско население е било католицизирано.

⁸⁵ Става дума за атонски монаси, привърженици на Варлаам от Калабрия и българина от Прилеп Григорий Акидин.

⁸⁶ Обозначение на едно от седемте тайнства, извършени на Тайната вечеря от Христовите апостоли. При това тайнство, наричано още причастие или комка, вярващият приема Христа под формата на хляб и вино, като по този начин се приобщава към Христовите страдания.

Трябва прочее, където е необходимо, да ги принуждаваме, щото техните васали да се приобщят към католическата вяра. Още повече, че законите призовават кралете и господарите към унищожение на еретиците и схизматиците; а пък отказващите трябва да бъдат лишени от своите титли. Така папа Захария⁸⁷, както пише в „Декрети“⁸⁸, сваля краля на франките Людовик, бащата на Пипин⁸⁸. Така Инокентий⁸⁹ пък – император Отон⁹⁰ по същата причина. Също така и парижкият господар в книгата си „За вярата и законите“⁹¹ доказва, че всяка секта, противоположна на християнската религия, трябва да се изкоренява с огън и меч...

Четвъртият мотив е примерът и той се дава от светите императори и крале, които Бог изпраща като свои посланици на света за покръстването. Понеже ако апостолите засяха спасителното слово по света, то поради преследването на неверническите тирани това семе не може да доведе до пълното покръстване и укрепване на светата Църква, докато Господ не постави сърцата на кралете под игото на вярата. Така чрез Константин [се покръстиха] латините и гърците. Така чрез Карл Велики – германците и тевтонците. Така светият крал Стефан покръсти унгарците действително не само със слово, но с меч и тежки войни, като при това те не бяха еретици или схизматици, но заклети езичници. Така този Людовик води към вярата куманите, фалистеите и славяните⁹², които отскоро се радват на Христовата благодат. Също така и се срамуват от своето предишно покварено положение...

Vassil Gyuzelev (Sofia, Bulgaria)

RELIGIOUS TOLERANCE AND INCOMPATIBILITY IN THE RELATIONS BETWEEN GREEKS AND BULGARIANS, ORTHODOX AND CATHOLICS IN THE HISTORY OF BULGARIA FROM THE 13TH TO THE MIDDLE OF THE 15TH C.

(Summary)

The relations between the ethnic and religious-confessional Christian communities, indicated in the title, are examined with the aid of individual examples from sources of a great variety of languages and origin (Old Bulgarian, Byzantine, Latin, etc.). The advanced Bulgarian-Byzantine symbiosis in the sphere of church-religious relations and spiritual culture is recorded. Separate instances of intolerant relations between Bulgarians and Greeks are also noted.

In the author's opinion, during the period under review the relations of the Bulgarian Kingdom with the Church of Rome were of a contradictory and varying character. The expansiveness of the Catholic clergy towards the Bulgarian Orthodox population, often treated as "heretical and schismatic", is emphasized. Special attention is paid to the attitude towards the Catholic Church in the Old Bulgarian anti-Latin literature.

To the article is appended the translation made of excerpts from two works by the Franciscan monk Bartolomeo della Verna, written in 1367–1369 and 1379.

⁸⁷ Римският папа Захария (741–752 г.).

⁸⁸ Пипин Къси (751–768 г.), франкски крал.

⁸⁹ Римският папа Инокентий III (1198–1216 г.).

⁹⁰ Германският император Отон IV (1208–1215 г.).

⁹¹ Гуйлелмо дела Верна (първата половина на XIV в.).

⁹² Унгарският крал Лайош I Велики е водел активна политика на католицизиране на чуждоезичното население в своето кралство – кумани, яси (тук те са наречени фалистеи), българи, сърби и власи. Самият Бартоломео дела Верна твърде активно е участвал заедно със своите братя от викариата Босна в този процес.